
Percepcija korupcije i erozija društvenog kapitala u Hrvatskoj 1995. – 2003.

ALEKSANDAR ŠTULHOFER*

Sažetak

Rad donosi analizu promjena u razini društvenog kapitala (DK) u Hrvatskoj tijekom razdoblja 1995. – 2003. Polazeći od teorijskih i empirijskih argumenata koji DK vezuju uz gospodarski rast, društveni razvoj i političku stabilnost, autor se koristi rezultatima dvaju istraživanja provedenih na reprezentativnim nacionalnim uzorcima (Svjetsko istraživanje vrijednosti – Hrvatska 1995. i *South East European Social Survey*, 2003) kako bi ustanovio i raspravio promjene u razini DK. Provedene analize pokazuju smanjivanje društvenog kapitala, koje se ne može isključivo pripisati situacijskom efektu prisutnom u mjerenju 1995. godine. U radu se analizira primjerenost standardnog makropristupa mjerenju DK u tranzicijskom kontekstu, ali i upućuje na utjecaj percepcije o raširenosti korupcije na negativnu dinamiku DK.

Ključne riječi: socijalni kapital, Hrvatska, uopćeno povjerenje, umreženost, povjerenje u institucije, tranzicijski kontekst, percepcija korupcije

Prema analizama prikazanim u jednom nedavnom radu (Štulhofer, 2001.), društveni kapital (DK) u Hrvatskoj smanjio se tijekom razdoblja 1995. – 1999.¹ Preciznije rečeno, u promatranom su razdoblju smanjene vrijednosti svih triju uobičajenih indikatora DK: uopćenog povjerenja, civilne umreženosti i povjerenja u institucije. Usprkos tomu, u zaključku rada sugerirano je kako nije riječ o promjeni koja bi trebala osobito zabrinjavati. S obzirom na specifičnu situaciju u objema točkama mjerenja (istraživanje 1995. provedeno je neposredno nakon operacije “Oluja”, a ono 1999. prije važnih parlamentarnih izbora), autor je smatrao da su prikupljeni podatci snažno obilježeni situacijskim efektima, koji su 1995. godine kratkotrajno povećali, a 1999. godine smanjili vrijednosti

* *Aleksandar Štulhofer*, izvanredni profesor na Odsjeku za sociologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

¹ Autor dužuje zahvalnost anonimnom recenzentu na korisnim kritikama, komentarima i sugestijama.

indikatora DK.² Slijedom te pretpostavke, relativizirana je važnost nalaza o negativnoj dinamici DK (usp. Štulhofer, 2001.: 227-228).

Treće mjerenje DK provedeno je krajem 2003. godine u okviru međunarodnog istraživanja *South East European Social Survey*. Novo mjerenje omogućuje jasniju procjenu dinamike DK u Hrvatskoj, ali i otvara niz pitanja o primjerenosti makropristupa DK u kontekstu postkomunističke tranzicije.

Uvod: teorija društvenog kapitala i njezini nedostaci

Društvenim kapitalom nazivamo skup specifičnih obilježja društvenog života, normi i običaja koji podupiru kooperaciju i solidarnost (Fukuyama, 2000.). DK se nerijetko definira kao obilježje društvene strukture, kao umreženost ili *gustoća* odnosa među članovima zajednice, koju karakterizira rašireno međusobno povjerenje, zajedničke akcije i poštovanje (zajedničkih) normi (Portes, 1998.; Brehm/Rahn, 1997.; Grix, 2001.).

Jedan od temeljnih razloga za popularnost koncepcije DK u društvenim znanostima jest njezin pozitivni *socijetalni* učinak ili razvojni potencijal, koji se u posljednje vrijeme odražava u zabrinutosti zbog opadanja DK (Paxton, 1999.; Putnam, 2000.; 2003.). DK je postao sinonimom za pozitivno djelovanje neformalnih normi i institucija na rast i razvoj. DK se, drugim riječima, tumači kao resurs koji zajednice čini gospodarski uspješnijim (Torsvik, 2000.), društveno stabilnijim (Sandefur/Laumann, 1998.), kreativnijim (Hospers/van Lochem, 2002.), zdravijim (usp. Petersen, 2002.), sigurnijim (Rosenfeld i sur., 2001.), te sretnijim i zadovoljnijim (Bjornskov, 2003.). Posljednjih godina, važnost DK empirijski je potvrđena i u tranzicijskom kontekstu (Mihaylova, 2004.; Dowley/Silver, 2002.), kako s obzirom na povezanost povjerenja u institucije i civilne umreženosti s gospodarskim rastom (Raiser i sur., 2001.), tako i deficitom civilnosti (Rose i sur., 1997.) te civilne participacije (Paldam/Svendsen, 2001.) u postkomunističkim društvima.

Makroanalitička primjena modela DK inicirana je poznatim Putnamovim istraživanjem talijanskih regija (Putnam, 2003.). Objašnjavajući trajnost razlika između uspješnog Sjevera i neuspješnog Juga, Putnam ističe važnost povijesnog razvoja civilne zajednice i pripadajućih normi uzajamnosti, društvenog povjerenja i civilnih udruga. Prema teorijskom modelu, norme reciprociteta, povjerenje i udruživanje usko su povezane dimenzije, koje se međusobno uspostavljaju, podupiru i dograđuju. Iste dimenzije DK Putnam koristi i u novijim analizama okrenutim dinamici DK u SAD-u (Putnam, 2000.).

Putnamov je model podvrgnut nizu kritika (Grix, 2001.), konceptualnih i metodoloških. Kad je riječ o prvima, kritičari su istaknuli nerazrađenost modela (Je li DK zavisna ili nezavisna varijabla u odnosu na povjerenje?), njegovu pretjeranu sveobuhvatnost, ahistoričnost i dekontekstualiziranost (Fine, 1999.; 2003.), konceptualne nejasnoće (problemi s razlikovanjem pozitivnog od negativnog DK; Streeten, 2002.), te ignorira-

² U ovome se radu ne koriste podatci prikupljeni 1999. godine, jer autor nema dopuštenje za njihovu sekundarnu analizu.

nje dinamike društvene moći i uloge države (Foley i Edwards, 1999.; Grix, 2001.; Hoppers/Van Lochem, 2002.; Mihaylova, 2004.; Maloney i sur., 2000.). S druge su strane navedeni problemi vezani uz mjerenje temeljnih dimenzija (usp. Grix, 2001.), pri čemu se dovodi u pitanje predmet mjerenja uopćenog povjerenja (O čemu je zapravo riječ?), ali i nekritično agregiranje civilnih udruga (Razvija li crkveni zbor demokratske navike u jednakoj mjeri kao i ekološko udruženje?), te nedopustivo uopćavanje kategorija pri mjerenju povjerenja u institucije (kako odrediti razinu povjerenja u tisak ako ispitanik u potpunosti vjeruje jednim, a izrazito sumnja u objektivnost ostalih novina?).

Ne podcjenjujući važnost upućenih kritika, ovaj rad ipak slijedi logiku makromjerenja ili tzv. Putnamov pristup. Razlog tome jest činjenica da samo takav način mjerenja omogućuje praćenje dinamike DK. Naglasak na vremenskoj dimenziji od osobite je važnosti za političke analize i društveno planiranje. Nepoznavanje sociokulturnih trendova, u koje nedvojbeno spada i dinamika društvenog kapitala, i čimbenika koji ih potiču ili usporavaju bitno osiromašuje proces donošenja društvenih odluka. Bez takvih uvida, *policy* aktivnostima nedostaje strateška dimenzija i realistična razvojna orijentacija.

Uzorak i instrumenti

U radu se koriste podatci iz dvaju istraživanja u kojima je autor sudjelovao, *Svjetskog istraživanja vrijednosti – Hrvatska 1995.* (Erasmus Gilda, Zagreb) i *South East European Social Survey 2003.* (Institut za sociologiju, Sveučilište Tromso, Norveška). Oba su istraživanja provedena na probabilističkom, nacionalno reprezentativnom, uzorku. Prvo je istraživanje obuhvatilo 1.196, a drugo 1.250 građana Hrvatske starijih od dvadeset godina. Sa svrhom povećanja vanjske validnosti zaključaka, odnosno pouzdanosti generalizacija s uzorka na populaciju, analize koje slijede provedene su na ponderiranim podatcima. Ostvareni su uzorci otežani s obzirom na dob, spol i obrazovanje, pri čemu su za uzorak iz 1995. korišteni populacijski parametri iz popisa 1991. godine, a za uzorak iz 2003. podatci iz najnovijeg popisa stanovništva (2001.).

DK je mjeren putem tri standardne dimenzije (Raiser i sur., 2001.; de Mello, 2004.; Brehm/Rahn, 1997.; Foley/Edwards, 1999.; Štulhofer, 2001.): uopćenog povjerenja, povjerenja u institucije i civilne umreženosti. Indikator uopćenog povjerenja dihotomna je varijabla koja mjeri razinu povjerenja u druge, nepoznate, članove zajednice. Ispitanici su trebali zaokružiti jedan od dvaju odgovora: “većini se može vjerovati” (vrijednost 1) ili “treba biti oprezan u odnosu s drugim ljudima” (vrijednost 0). Indikator povjerenja u institucije dobiven je zbrajanjem razina povjerenja (od “imam vrlo veliko povjerenje” do “uopće nemam povjerenja” u dvanaest društvenih institucija. Teorijski je raspon indeksa 1 – 4, a vrijednosti su rekodirane tako da veća vrijednost označuje veće povjerenje u institucije sustava.³ Pouzdanost indeksa je vrlo dobra ($\alpha = 0,87$). Posljednji indikator, svojevrsni indeks civilne participacije, kompozitna je varijabla dobivena ag-

³ Obuhvaćeno je povjerenje u sljedeće institucije: crkvu, vojsku, pravni sustav, tisak, televiziju, sindikate, policiju, političke stranke, vladu, Sabor, Europsku uniju i Ujedinjene narode.

regiranjem podataka o članstvu u osam tipova nevladinih udruženja.⁴ Teorijski je raspon varijable 0 – 8.⁵

Religioznost je mjerena učestalošću sudjelovanja u vjerskim obredima. S obzirom na dijelom različite formulacije skale u dvama upitnicima, varijabla je dihotomizirana, pri čemu 0 označuje učestalost religijske participacije koja je rjeđa od jednom tjedno, a 1 religijsku participaciju jednom tjedno ili češće.

Političku orijentaciju ocrtava gruba, i donekle zastarjela, podjela na *lijevu* i *desnu* opciju. Ispitanici su svoje političke poglede trebali smjestiti na skali s deset stupnjeva, na čijim su krajevima kategorije “lijevo” (1), odnosno “desno” (10).

Percepcija korupcije mjerena je pitanjem o njezinoj raširenosti među zaposlenima u javnim službama (“Koliko su primanje mita i korupcija rašireni u ovoj zemlji, među osobama koje rade u državnim službama?”). Ispitanici su za odgovor koristili skalu s četirima stupnjevima: (1) gotovo nitko od njih nije uključen u to, (2) samo ih je nekoliko uključeno, (3) većina je uključena, (4) gotovo svi su uključeni.

Rezultati

Verifikacija instrumenta

Mjerenje DK u većini je dosadašnjih radova operacionalizirano određenim brojem indikatora (Raiser i sur., 2001.; de Mello, 2004.; Brehm/Rahn, 1997.; Foley/Edwards, 1999.; Štulhofer, 2001.). Premda je povezanost među korištenim indikatorima već ispitivana (Raiser i sur., 2001.; Brehm/Rahn, 1997.; Bjornskov, 2003.), pouzdanost takvog načina još nije ustanovljena za Hrvatsku. S obzirom na teorijski postulat o međusobnoj isprepletenosti povjerenja, udruživanja i poštivanja normi (usp. Štulhofer, 2003.), provedena je eksploratorna faktorska analiza kako bi se ustanovilo oblikuju li, doista, tri indikatora latentnu dimenziju DK.⁶ Rezultati prikazani u *tablici 1* potvrđuju očekivanje. U obje vremenske točke jedan faktor zasićuje sva tri indikatora u zadovoljavajućoj mjeri, što upućuje na pouzdanost i konzistentnost konstrukta.

Razvojni potencijal DK

Razvojni potencijal DK, to jest njegovo društveno korisno djelovanje, provjeren je dvjema analizama. Prva koristi podatke o glasovanju (odnosno glasačkoj apstinenciji) na posljednjim parlamentarnim izborima, a druga usporedbu osobne financijske situacije u 1990. i 2003. godini. Dok prvi indikator iskazuje razinu temeljne političke parti-

⁴ Riječ je o vjerskim, sportskim ili rekreacijskim, umjetničkim i obrazovnim udruženjima, sindikatu, političkim strankama, ekološkim udrugama, profesionalnim društvima i ostalim civilnim udruženjima.

⁵ Zbog naglašene nagnutosti, indeks je civilne umreženosti (kao zavisna varijabla) u multiploj regresijskoj analizi dihotomiziran, pri čemu su ispitanici podijeljeni u dvije skupine: one koji nisu članovi niti jedne i one koji su članovi barem jedne udruge.

⁶ Ekstrakcija faktora izvedena je metodom glavnih komponenti.

cipacije, bez koje je demokracija neostvariva, drugi indikator upućuje na sposobnost ekonomskog snalaženja u novim, tržišnim, okvirima. Umjesto testiranja na stavovima (primjerice, prema demokraciji ili tržišnom gospodarstvu), čiju validnost narušava praktična nemogućnost razlikovanja deklarativnog od stvarnog prihvaćanja određenih stavova ili vrijednosti, razvojnom se potencijalu DK na ovaj način prilazi izravno – kroz društveno vrijedne aktivnosti pojedinaca.

Tablica 1: Faktorska analiza indikatora društvenog kapitala

	Faktorska opterećenja	
	1995.	2003.
Uopćeno povjerenje	0,78	0,72
Civilna umreženost	0,62	0,61
Povjerenje u institucije	0,40	0,56
	<i>Eigenvalue</i> (% protumačene varijance)	
	1,14 (38,12)	1,21 (40,37)

Odgovarajuće su analize provedene na podacima iz 2003. godine⁷, pri čemu je testirana povezanost između latentne varijable DK i dvaju opisanih indikatora. Pozitivna bi veza argumentirala tezu o DK kao razvojnom resursu, to jest svojevrsnom općem dobru. Rezultati potvrđuju teorijsko očekivanje. Usporedimo li prosječne rezultate ispitanika koji su izišli na posljednje parlamentarne izbore i onih koji su apstinirali na latentnoj varijabli DK, prvu skupinu obilježava statistički znatno viša razina DK ($t = 3,67$; $p < 0,001$). Rečeno na drugi način, među apstinentima su nadreprezentirani ispitanici koji iskazuju nisku razinu DK.

I provjera povezanosti s dinamikom standarda života sugerira instrumentalnost DK. Veza između razine DK (rezultata na latentnoj varijabli) i procjene sadašnje financijske situacije u odnosu na onu iz 1990. godine jest pozitivna i statistički značajna ($r = 0,14$; $p < 0,001$)⁸. Ipak, činjenica da analiza povezanosti ne objašnjava je li poboljšanje financijske situacije kućanstva posljedica ili pak uzrok DK ispitanika traži suzdržanost pri interpretaciji. Nalaz ne dokazuje razvojni efekt DK, ali onemogućuje odbacivanje te pretpostavke.

⁷ Podaci prikupljeni 1995. godine nisu uključeni kako bi se izbjegla kontaminacija situacijskim efektom rata (za detaljniju raspravu vidi sljedeći odjeljak).

⁸ Što pozitivnije ispitanik ocjenjuje promjenu svoje financijske situacije u razdoblju 1990.–2003., veći je i njegov/njezin rezultat na latentnom faktoru DK.

Dinamika društvenog kapitala

Tablice 2 i 3 prikazuju dinamiku DK u razdoblju 1995. – 2003. Protivno očekivanju, temeljenom na gospodarskom rastu⁹, ubrzanoj demokratizaciji, te porastu društvene i političke stabilnosti, u dvije od tri dimenzije uočljivo je smanjivanje vrijednosti. Opadanje DK nije zabilježeno jedino u dimenziji uopćenog povjerenja (*tablica 2*). Nakon što se u 1999. znatno smanjilo u odnosu na 1995. godinu (Štulhofer, 2001.), uopćeno se povjerenje u najnovijem mjerenju vratilo na razmjerno nisku inicijalnu razinu.¹⁰ Samo jedna četvrtina građana Hrvatske smatra da se drugima može vjerovati.

Tablica 2: Usporedba razina uopćenog povjerenja 1995. i 2003.

	%	
	1995.	2003.
“Većini se može vjerovati”	23,6	24
“Trebalo biti oprezniji”	76,4	76
n. z. (p > 0,12)		

Razine civilne umreženosti i povjerenja u institucije znatno su smanjene (*tablica 3*). Kad je riječ o prvoj od dvije dimenzije, potrebno je upozoriti na sustavnost zabilježene promjene. Premda detaljnija analiza pokazuje kako su promjene najizraženije u crkvenim i religijskim udrugama (smanjenje članstva za 38%), te sindikatima (-10%), činjenica jest da je fenomen opadajućeg članstva zamjetan u svim osam promatranih kategorija civilnih udruženja.

Tablica 3: Usporedba razina civilne umreženosti i povjerenja u institucije 1995. i 2003.

	1995.	2003.	p <
	Prosječna vrijednost (st. dev.)		
Civilna umreženost	0,25 (0,25)	0,13 (0,20)	0,001
Povjerenje u institucije	2,39 (0,52)	2,28 (0,51)	0,001

⁹ Prema podacima Hrvatske narodne banke (<http://www.hnb.hr>), kretanje BDP-a *per capita* izgleda ovako: 1995. – 4.029, 1996. – 4.422, 1997. – 4.398, 1998. – 4.805, 1999. – 4.371, 2000. – 4.206, 2001. – 4.477, 2002. – 5.137, 2003. – 6.484.

¹⁰ U usporedbi sa zemljama zapadne Europe, razina je uopćenog povjerenja u Hrvatskoj znatno niža (usp. Štulhofer, 2000: 90).

Uvid u veličinu promjena vezanih uz povjerenje u institucije moguće je steći analizom dinamike povjerenja u tri ključne institucije sustava: vladu, Sabor i pravni sustav. Kao što prikazuje *tablica 4*, povjerenje u pravni sustav smanjeno je za više od 50%, a povjerenje u vladu za otprilike 45%. Najmanje je osipanje pretrpjelo povjerenje u Sabor, koje je – u odnosu na ishodišno mjerenje – smanjeno za trećinu.

Tablica 4: Povjerenje u tri ključne institucije sustava, 1995. i 2003.

Povjerenje u:	1995.		2003.		p <
	Veliko/prilično povjerenje (%)	Malo/nikakvo povjerenje (%)	Veliko/prilično povjerenje (%)	Malo/nikakvo povjerenje (%)	
Pravni sustav	58,4	41,6	26,6	73,4	0,001
Vladu	59,4	40,6	32,5	59,4	0,001
Sabor	48,5	51,5	30,5	69,5	0,001

Korelati DK

Koji čimbenici utječu na razinu DK? Odgovor na to pitanje, ključno za tumačenje dinamike DK, pružaju rezultati multiplih regresijskih analiza prikazani u *tablici 5*.¹¹ Prva od tri analizirane dimenzije, uopćeno povjerenje, značajno je povezana samo s percepcijom raširenosti korupcije u javnim službama.¹² Negativna korelacija upućuje na činjenicu da je predodžba o raširenosti korupcije, bez obzira na stvarno (tj. objektivno) stanje, destruktivna za društveno povjerenje. Nalaz je, valja upozoriti, robustan, jer se pokazuje statistički značajnim u obje točke mjerenja.

Predodžba o raširenosti korupcije najsnažniji je prediktor i u slučaju povjerenja u institucije. Kao i u prethodnoj dimenziji, uvjerenost u sveprisutnost korupcije nagrizala povjerenje i time smanjuje spremnost na suradnju. Kooperativnost, kao što analize pokazuju, počiva na društvenom povjerenju (Fukuyama, 1995.; Putnam, 2003.). Osim percepcije korupcije, na razinu povjerenja u institucije utječu i dob (mlađi ispitanici iskazuju niže povjerenje), obrazovanje (ispitanici višeg obrazovanja iskazuju niže povjerenje), mjesto prebivanja (ispitanici iz većih sredina iskazuju niže povjerenje), te politička orijentacija (“lijevo” orijentirani ispitanici iskazuju niže povjerenje). Dob, obrazovanje i percepcija korupcije značajni su korelati u objema točkama mjerenja.

¹¹ Uopćeno povjerenje i civilna umreženost, kao dihotomne varijable (indeks civilne umreženosti je naknadno dihotomiziran), analizirani su logističkom regresijom, a povjerenje u institucije metodom linearne regresije (OLS). Analiza svake pojedine dimenzije provedena je i za svaku godinu istraživanja posebno (te analize nisu grafički prikazane u tekstu), kako bi se ustanovilo koje korelate obilježava kontinuirana povezanost s dimenzijama DK. Takvi korelati, koji su u oba mjerenja statistički vjerodostojno povezani s kriterijskom varijablom, zovemo *robustnim*.

¹² Lista prediktorskih varijabli određena je na temelju pregleda empirijske literature obilježene kvantitativnim makropristupom DK.

Tablica 5: Korelati uopćenog povjerenja, civilne umreženosti i povjerenja u institucije (logistička^a i linearna^b regresijska analiza)

	Uopćeno povjerenje ^a	Civilna umreženost ^a	Povjerenje u institucije ^b
	(N = 1.442) R ² = 0,02 ^c	(N = 1.765) R ² = 0,10 ^c	(N = 1.422) R ² = 0,15
	Odds ratio		Beta
Dob	1,00	0,98***	0,11***
Spol (1 = ženski)	1,09	1,61***	-0,02
Obrazovanje	1,21	1,65***	-0,11***
Veličina mjesta stanovanja	1,06	0,91	-0,08**
Prihodi kućanstva	1,04	0,86***	-0,05
Religioznost	1,33	5,03***	0,01
Percepcija korupcije	0,79**	1,04	-0,27***
Politička orijentacija (L – D)	0,97	1,04	0,10***

*p < 0,06; **p < 0,01; ***p < 0,001

Civilna je umreženost povezana s pet čimbenika. Uz obrazovanje (veće obrazovanje, izraženija umreženost), na gustoću umreženosti djeluju dob i spol (mlađi ispitanici i žene su bolje umreženi), prihodi (niži prihodi, izraženija umreženost) i religioznost (religiozniji ispitanici su skloniji uključivanju u različite udruge). Značajna povezanost prihoda i religioznosti s umreženošću zahtijeva kratko tumačenje. U prvom slučaju, riječ je o nelinearnom odnosu. Kao što je pokazala dodatna analiza¹³, uočena se povezanost temelji na izrazitoj nesklonosti udruživanju među ispitanicima s najvišim prihodima, dok među ostalim skupinama ne postoje razlike u stupnju umreženosti. Kad je, pak, riječ o religioznosti, jedinom robusnom prediktoru civilne participacije (povezanost je znatna u objema točkama mjerenja), veća bi zastupljenost religioznih osoba u civilnim udrugama mogla bi biti posljedica njihove izraženije *komunitarnosti* (Veenstra, 2002), odnosno veće senzibiliziranosti za potrebe lokalne zajednice i zajedničke interese.

Rasprava: situacijski efekt i tranzicijska ograničenja mjerenja DK

Kako objasniti opadanje DK u Hrvatskoj između 1995. i 2003. godine? Kao što je već spomenuto, istraživanje iz 1995. godine provedeno je neposredno nakon velike vojne akcije koja je, faktički, označila kraj rata u Hrvatskoj. Vojni uspjeh i njegove posljedice u javnosti su izazvale eksploziju nacionalnog ponosa i izraženo zadovoljstvo s političkim i vojnim vrhom. Postoji li mogućnost da je opaženo smanjivanje DK samo privid, odraz toga situacijskog efekta u prvoj točki mjerenja?

Tezu je moguće empirijski potkrijepiti. Činjenica je da su 1995. godine upravo vojska i policija bile institucije u koje su građani imali najviše povjerenja (Žunec, 1997.)¹⁴.

¹³ Varijabla prihoda rekodirana je u tri tzv. *dummy* varijable.

¹⁴ U kasnijim se mjerjenjima te dvije institucije više ne pojavljuju tako visoko rangirane.

Također, iste je godine Hrvatska imala najveći postotak građana učlanjenih u vjerske udruge u Europi (Štulhofer, 2001.: 228). Imajući na umu i nalaz da je najveći pad članstva u kasnijim mjerenjima zabilježen upravo u toj skupini civilnih organizacija, plauzibilno je pretpostaviti da je velik broj tih udruga izrastao tijekom rata i ugasio se s njegovim okončanjem. Karitativni karakter spomenutih udruga (podjela humanitarne pomoći), često osnovanih od strane međunarodnih, religijski obilježenih, organizacija, vrlo je vjerojatno podrazumijevao i osobnu korist za mnoge članove, pomažući im prebroditi egzistencijalne teškoće tijekom ratnih godina.

Treći empirijski argument pruža analiza regionalne distribucije povjerenja u institucije 1995. godine. U skladu s hipotezom o situacijskom efektu, najvišu razinu povjerenja u institucije nalazimo u regijama koje su bile najizloženije ratnim stradavanjima: Lici i Banovini, te Slavoniji.

Testiranje gornje hipoteze provedeno je novim mjerenjem dinamike civilnog udruživanja i povjerenja u institucije, pri čemu su iz prve analize isključene vjerske udruge i organizacije, a iz druge institucije vojske, policije i vlade. U odnosu na analize čiji su nalazi prikazani u *tablici 3*, razlike u gustoći umreženosti i povjerenju u institucije na taj su način smanjene, no ipak ostaju statistički vjerodostojne ($p < 0,001$, odnosno $p < 0,05$). Drugim riječima, opadanje DK tijekom promatranog razdoblja ne može se objasniti isključivo situacijskim efektom.

Sljedeći mogući prigovor ističe jalovost mjerenja dinamike DK standardnim indikatorima, sugerirajući kako je riječ o instrumentu koji nije primjenjiv u kontekstu postkomunističke tranzicije.¹⁵ I doista, poteškoće koje su Dowley/Silver (2002.) imali s povezivanjem indikatora DK i procesa demokratizacije u tranzicijskim zemljama, te izostanak povezanosti između uopćenog povjerenja i gospodarske uspješnosti u radu Raisera i njegovih suradnika (2001.) kao da na to upućuju.

Važno je uočiti kako gornja teza ne pretpostavlja *kvantitativnu* razliku – kao što bi to bio slučaj, primjerice, kad bismo rekli kako je u postkomunističkim društvima uopćeno povjerenje nužno deficitarno zbog naslijeđa totalitarne države¹⁶ – nego *kvalitativnu* razliku ili nesumjerljivost. Teza, drugim riječima, glasi: standardni indikatori DK mjere na “Zapadu” jedno, a na “Istoku” nešto posve drugo. No, gdje su argumenti koji bi to potvrdili? Naslijeđe i tranzicijski čimbenici (uključujući tu i rašireni cinizam i oportunitizam) nedvojbeno su odgovorni za relativno niske vrijednosti uopćenog povjerenja i civilne umreženosti¹⁷ (Rose i sur., 1997.; Raiser i sur., 2001.), no nije jasno na koji bi način mogli promijeniti *sadržaj* tih dviju dimenzija. Nalaz da uopćeno povjerenje u tranzicijskim zemljama, za razliku od situacije u razvijenim zemljama, nije povezano s gospodarskom uspješnošću (Raiser i sur., 2001.: 6), mogao bi biti odraz različitog *karak-*

¹⁵ Ovdje ostavljamo po strani hipotezu o *kulturnom zaostatku* – prema kojoj će porast DK, kao odraz pozitivnih promjena koje su već na djelu, biti moguće zabilježiti tek u budućnosti – jer je trenutačno neopovrgljiva.

¹⁶ Slučaj DDR-a osobito je instruktivan.

¹⁷ S druge strane, tranzicijski troškovi – osobito pad životnog standarda – proizvode specifičnu (egzistencijalnu) motivaciju za udruživanje.

tera gospodarstva – radije nego uopćenog povjerenja – u tim dvjema skupinama zemalja. Posljednja dimenzija, povjerenje u institucije, nešto je složeniji slučaj. Uzmemo li u obzir niz poteškoća vezanih uz postkomunističku reformu institucija i njihovu nisku djelotvornost (i korumpiranost) u nizu tranzicijskih zemalja, postavlja se pitanje o tome što bolje odražava prihvaćanje demokratskih pravila igre i meritokratske koncepcije društva¹⁸ – povjerenje ili nepovjerenje u institucije sustava u tranziciji.

Dilema samo prividno pogađa validnost standardnoga mjerenja DK. Riječ je, zapravo, o kvantitativnoj, a ne kvalitativnoj distinkciji – baš kao i u ostalim dimenzijama. Nepovjerenje u institucije, koje se temelji na manje ili više realističnoj procjeni njihove nekompetentnosti, niske djelotvornosti i usmjerenosti na osobne interese djelatnika, pojava je koja pokazuje deficit DK. Drukčiji je zaključak neodrživ sve dok postoji povezanost između povjerenja u institucije i generaliziranog povjerenja, odnosno veza između povjerenja u institucije i sklonosti suradnji. Činjenica da je razina DK u tranzicijskom kontekstu određena aktivnostima države (ili izostankom istih), a ne spontanom evolucijom korisnih normi (Putnam, 2003.), ne mijenja karakter odnosa između povjerenja u institucije i DK. Niti, nužno, mijenja odnos među dimenzijama DK. Mogućnost, pak, da bi nepovjerenje u institucije moglo potaknuti umreživanje, kao način supstitucije (nedjelotvornih) državnih institucija, vrijedi podjednako za tranzicijski kao i za netrancijski kontekst. U svakom slučaju, postojanje takvog teorijski neočekivanog odnosa između povjerenja u institucije i civilne participacije tek bi trebalo empirijski demonstrirati.

Odbacivanjem teze o kulturnoj specifičnosti makropristupa DK dolazimo do stvarnih ograničenja analize iznesene u ovome radu. Središnji problem, uočljiv u *tablici 5*, jest marginalni postotak protumačene varijance dimenzija DK.¹⁹ Jednostavnije rečeno, predložene analize ne pružaju dovoljno podataka za razjašnjenje negativne dinamike DK. Skup prediktora koji je testiran u regresijskim analizama vrlo nam malo govori o uzrocima mrvljenja DK. Traganje za sadržajnijim prediktorima onemogućuju razlike u upitnicima korištenim 1995. i 2003. godine. Mali broj zajedničkih pitanja bitno ograničava i ambicije i domete statističkih analiza. To ograničenje, barem za sada, nije moguće izbjeći, jer u Hrvatskoj ne postoji sustavno (longitudinalno) praćenje društvenih trendova kakvo, primjerice, omogućuje Eurobarometar ili američki GSSS (*General Social Science Survey*) projekt.

Umjesto zaključka: o percepciji korupcije i ulozi države

Prikazane analize pokazuju smanjivanje DK u Hrvatskoj u razdoblju 1995. – 2003., što nije moguće pripisati situacijskom efektu rata. Od čimbenika obuhvaćenih u ovome radu, negativnoj je dinamici DK – *kroz mrvljenje povjerenja u institucije* – najsnažnije i

¹⁸ Za razliku od državno paternalističke i klijentelističke koncepcije.

¹⁹ Što se osobito odnosi na uopćeno povjerenje. Kako bi prediktivnost regresijskih mogli usporediti s linearnim modelom, u slučaju prvih koeficijent determinacije je izračunan prema proceduri koju opisuje Menard (1995.: 23).

najkonzistentnije²⁰ pridonijelo intenziviranje percepcije javnosti o raširenosti korupcije među državnim službenicima (usp. *tablicu 6*).²¹ Efekt je, valja imati na umu, značajan, ali vrlo ograničen. Percepcija korupcije, naime, značajno djeluje na dvije od triju mjernih dimenzija, ali se vrijednost samo jedne od njih (povjerenje u institucije) znatno smanjila u praćenom razdoblju.²²

Premda je zamislivo da bi i deficit DK, izražen u nesklonosti suradnji i kroničnom nedostatku povjerenja, i sumnjičenje ljudi na položajima, mogli biti konstitutivna obilježja ili karakterne crte ispitanika²³, mnogo je vjerojatnije tumačenje prema kojem percepcija korupcije utječe na razinu DK koju dotična osoba iskazuje. Smanjivanje uopćenog povjerenja i povjerenja u institucije adaptivna je reakcija na situaciju koju doživljavamo kao nelegalnu, nepredvidljivu i rizičnu, i koja nam, kao takva, onemogućuje ili otežava djelovanje.

Tablica 6: Dinamika percepcije raširenosti korupcije, 1995. – 2003.

Percepcija raširenosti primanja mita i korupcije među osobama koje rade u državnim službama	1995.	2003.
Gotovo nitko nije uključen u to	1,3	1,4
Samo ih je nekolicina uključena	23,5	21,4
Većina ih je uključena	60,5	53,8
Gotovo su svi uključeni	14,7	23,4
p < 0,001		

I doista, kako održati povjerenje i smisao udruživanja u sredini u kojoj se norme redovito i nekažnjeno krše – ili se barem tako čini? To je, nesumnjivo, jedna od središnjih dilema postkomunističke tranzicije (Raiser i sur., 2001.; Rose i sur., 1997.; Štulhofer, 2000.). Povoljna je činjenica da konstruktivistički karakter tranzicijskih društava – iskazan u golemim institucionalnim reformama poduzetim “preko noći” – olakšava uočavanje i prihvaćanje važnosti intervencije u sociokulturno tkivo društva. Dizajnerski duh političke, gospodarske i društvene transformacije koju zovemo procesom tranzicije legitimira ulogu države u razvoju DK – dapače, obvezuje ju na postupke koji će promovirati društveno korisne norme.²⁴ Imajući na umu da su totalitarni režimi, koji su kolabirali 1989. godine, bili prekinuli njihov spontani povijesni razvoj, proces demokratizacije nužno uključuje i zadatak poticanja povjerenja, suradnje i udruživanja, a ne samo promicanje političkog izbora, prava na privatnost i slobode poduzetništva. U Hrvatskoj se

²⁰ Znan je utjecaj prediktora, drugim riječima, utvrđen u objema točkama mjerenja.

²¹ Za pokušaj određivanja kauzalne veze između DK i korupcije, mjerene indeksom korupcije *Transparency International*, usp. Bjornskov (2004.).

²² No, postotak je objašnjene varijance (i) te dimenzije vrlo malen.

²³ Odnosno, samo prividno povezani.

²⁴ Tu ulogu Fukuyama (2000.) i Putnam (2000.) propisuju i američkoj vladi.

to, čini se, iskazuje ponajprije kroz važnost mjera koje će utjecati i na percepciju raširenosti korupcije.²⁵

Literatura

- Bjornskov, Christian, 2003.: The Happy Few: Cross-Country Evidence on Social Capital and Life Satisfaction, *Kyklos*, (59) 1: 3-16
- Bjornskov, Christian, 2004.: Corruption and Social Capital. *Working Paper 03-13*, Dept. of Economics, Aarhus School of Business
- Brehm, John / Rahn, Wendy, 1999.: Individual-Level Evidence for the Causes and Consequences of Social Capital, *American Journal of Political Science*, (41) 3: 999-1023
- DeMello, Luiz R., 2004.: Can Fiscal Decentralization Strengthen Social Capital?, *Public Finance Review*, (32) 1: 4-35
- Dowley, Kathleen M. / Silver, Brian D., 2002.: Social Capital, Ethnicity and Support for Democracy in the Post-Communist States, *Europe-Asia Studies*, (54) 4: 505-527
- Fine, Ben, 1999.: The Developmental State is Dead – Long Live Social Capital?, *Development and Change*, (30) 1: 1-20
- Fine, Ben, 2003.: Social Capital: The World Bank's Fungible Friend, *Journal of Agrarian Change*, (3) 4: 586-603
- Foley, Michael W. / Bob Edwards, 1999.: Is It Time to Disinvest in Social Capital?, *Journal of Public Policy*, (19) 2: 199-231
- Fukuyama, Francis, 1995.: *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*, New York: The Free Press
- Fukuyama, Francis, 2000.: Social Capital and Civil Society, *IMF Working Paper* 213; <http://www.imf.org/external/pubs/ft/seminar/1999/reforms/fukuyama.htm>.
- Grix, Jonathan, 2001.: Social Capital as a Concept in the Social Sciences: The Current State of the Debate, *Democratization*, (8) 3: 189-210
- Hospers, Gert-Jan / Van Lochem, Marcel, 2002.: Social Capital and Prosperity, *New Economy*, (9) 1: 52-56
- Maloney, William / Smith, Graham / Stoker, Gerry, 2000.: Social Capital and Urban Governance: Adding a More Contextualized 'Top-Down' Perspective, *Political Studies*, (48) 4: 802-820
- Menard, Scott, 1995.: *Applied Logistic Regression Analysis*, Sage, Thousand Oaks, CA.
- Mihaylova, Dimitrina, 2004.: *Social Capital in Central and Eastern Europe: A Critical Assessment and Literature Review*, Central European University, Budapest
- Paldan, Martin / Gert Tinggaard Svendsen, 2001.: Missing Social Capital and the Transition in Eastern Europe, *Journal for Institutional Innovation, Development and Transition*, 5: 21-34

²⁵ Važno je uočiti specifičnost percepcije korupcije. U usporedbi s ostalim neovisnim varijablama, koje uključuju sociodemografska obilježja i vrijednosti (vjerske i političke), riječ je o stavu – to jest predodžbi – koja podliježe bržim promjenama. Iz *policy* perspektive, to je nedvojbeno dobra vijest.

- Paxton, Pamela, 1999.: Is Social Capital Declining in the US? A Multiple Indicator Assessment, *American Journal of Sociology*, (105): 88-127
- Pejovich, Steve, 2003.: Understanding the Transaction Costs of Transition: It's the Culture, Stupid, *Review of Austrian Economics*, (16): 347-361
- Petersen, Dana M., 2002.: The Potential of Social Capital Measures in the Evaluation of Comprehensive Community-Based Health Initiatives, *American Journal of Evaluation*, (23) 1: 55-64
- Portes, Alejandro, 1998.: Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology, *Annual Review of Sociology*, (24): 1-24
- Putnam, Robert D., 2000.: *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*, Simon & Schuster, New York
- Putnam, Robert D., 2003.: *Kako demokraciju učiniti djelotvornom*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb
- Raiser, Martin, Haerpfer / Christian, Nowotny, Thomas / Clare Wallace, 2001.: Social Capital in Transition: A First Look at the Evidence, *European Bank for Reconstruction and Development Working Paper No. 61*
- Rose, Richard / Mishler, William / Christian Haerpfer, 1997.: Social Capital in Civic and Stressful Societies, *Studies in Comparative International Development*, (32) 3: 85-111
- Rosenfeld, Richard / Messner, Steven F. / Eric P. Baumer, 2001.: Social Capital and Homicide, *Social Forces*, (80) 1: 283-309
- Sandefur, Rebecca L. / Edward O. Laumann, 1998.: A Paradigm for Social Capital. *Rationality and Society*, (10) 4: 481-501
- Streeten, Paul, 2002.: Reflections on Social and Antisocial Capital, *Journal of Human Development*, (3) 1: 7-22
- Štulhofer, Aleksandar, 2000.: *Nevidljiva ruka tranzicije*, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb
- Štulhofer, Aleksandar, 2001.: Dinamika sociokulturnog kapitala u Hrvatskoj: 1995-1999, u: Meštrović, M. (ur.) *Globalizacija i njene refleksije u Hrvatskoj*, Ekonomski institut, Zagreb: 219-228
- Štulhofer, Aleksandar, 2003.: Društveni kapital i njegova važnost, u: Ajduković D. (ur.), *Socijalna rekonstrukcija zajednice*, Društvo za psihološku pomoć, Zagreb: 79-98
- Torsvik, Gaute, 2000.: Social Capital and Economic Development: A Plea for the Mechanisms, *Rationality and Society*, (12) 4: 451-476
- Veenstra, Gerry, 2002.: Explicating Social Capital: Trust and Participation in the Civil Space, *Canadian Journal of Sociology*, (27) 4: 547-572
- Žunec, Ozren, 1997.: Državni udar u Hrvatskoj: model i vjerojatnost uspjeha, *Erasmus*, 19: 6-22

Aleksandar Štulhofer

*PERCEPTION OF CORRUPTION AND THE EROSION OF SOCIAL
CAPITAL IN CROATIA, 1995 – 2003*

Summary

The concept of social capital (SC) has gained wide acceptance and usage in social sciences, particularly in sociology, political science and institutional economics. This paper reconsiders the dynamics of social capital in Croatia presented in a previous article (Štulhofer, 2001). Using data from the two cross-national social science research projects (World Values Survey – Croatia 1995 and South East European Social Survey, 2003), the author analyses changes in generalized trust, trust in institutions, and membership in civic associations during the 1995 – 2003 period. The findings point to a decrease in SC, which can not be solely attributed to the situational effects of war present in 1995. The strongest predictor of the negative dynamics of SC in Croatia remains the perception of corruption within state institutions.

Key words: social capital, Croatia, generalized trust, civic participation, trust in institutions, postcommunist transition, perception of corruption

Mailing address: Filozofski fakultet, Ivana Lučića 3, HR 10 000 Zagreb.

E-mail: astulhof@ffzg.hr